

Név	1788 1800	1801 1810	1811 1820	1821 1830	1831 1840	1841 1850	1851 1860	1861 1870
Fakány	4	4	-	-	-	-	-	-
Fakán	4	3	3	2	5	4	2	10
Fakan	2	-	-	-	-	-	-	-

Név	1871 1880	1881 1890	1891 1900	1901 1910	1911 1920	1921 1930	1931 1944	1992
Fakány	-	-	-	-	-	-	-	-
Fakán	8	6	5	-	-	-	-	-
Fakan	-	-	4	9	8	3	6	10

A törtélti családnevek alakváltozatai körében végzett vizsgálataim összegzése helyett a következőket emelném ki. A névhasználó közösség és egyen mellett maga a névrendszer is működtet alakváltozatokat létrehozó tendenciákat, amelyek még kevésbé feltártak. Úgyszintén kevés szó esik a területi kötöttségű tényezőkről, mint a „szlávósodás” saját névanyagomban, amely feltehetően nem egyedi jelenség, hanem az 1720-as évektől több alföldi település névanyagában ható folyamat lehet. Ezek feltárása után érdemes lenne a németesedés, szlávósodás jelenségét összevetni, milyen egyezőségeket és eltéréseket mutat a különböző idegennyelvű névrendszer hatása a magyar névrendszerre.

KECSKÉS JUDIT

Cholnoky László névadásáról*

IV.

A *Kísértetek* névadása is gondos munka, s jól tükrözi a szereplők képzelt és lehetséges szerepe közti ellentétet, valamint egymáshoz való viszonyukat.

Berenczey általában vagy családnevén vagy név nélkül – a beteg, a szerencsétlen élőhalott stb. – szerepel. Az általa is kedvelt bérmanévvel együtt a tűzvész ill. a bűnbeesés előtti idők leírásában jelenik meg: *Berenczey Miklós*. A keresztségben kapott *György* nevét nem szereti. Mindez egyértelműen identitászavarra utal, a neki rendelt feladat, az ifjúkorban a felnőtt életre maga elé tűzött cél és a megvalósulás tragikus összeegyeztethetlenségére.

Berenczeynek sárkányölő Szent Györgyként kellene a rossz ellen küzdenie. (Vö. Müller-Felsenburg im., 39–40.) Erre meg is kapja a lehetőséget. A dunántúli kisvárosban (Veszprémben) kitört tűzvész másnapján „szomorúság és nehéz

* A közlemény első része az 1997. évi kötetben volt olvasható.

fáradtság” veri le. Zavaros álmoképeket lát, az egyikben fiatalkori kedvese, Anna panaszkodik, hogy veszni hagyja őt, akit eléget a régi szerelem, a másikban már virágokkal borított koporsóban látja Annát. Amikor fölriad, kiderül, hogy újra kitört a tűz, s veszélyben van az a városrész, ahol azóta férjhez adott kedvese lakik. Meg is találja a házat, ahonnan a cselédség ezerfelé szaladt, s megtalálja Annát is, aki mit sem sejtő kisfia mellett imádkozik. A régi szerelmesek a paradicsomi csendben, ahová az őszi szél csak távoli zajként hozza el a tömeg üvöltését, egymásra találhatnak. Berenczey nem a tüzet okádó sárkányt öli meg, akinek a karmai közül Selbion király lányát és annak a kisfiát kellene kimentenie, hanem maga rabolja el a „királylányt”. A bűnös ölelésből születik az apátlanná tett Róbert.

A Miklós névben a maga választotta célkitűzés ölt formát: Berenczey titkos jötevő akar lenni, új Mikulás, de hiába szánja Róbertnek vagyona egy részét, nem tud csodát tenni, éppen azt nem adja meg a fiúnak, amire éheznek (ld. a Myra püspöke által tett „gabonacsodát”): az apa szeretetét, sőt azt a keveset is elrabolja tőle, amiben gyerekkorában valamennyire része volt, nem is beszélve a jövőről, amit Viola jelenthetne a fiatalembernek (Myra püspöke vetőmaggal is biztosította népe jövő évi kenyerét).

Az allúziók mindkét névvel összefüggésben a felszín (affirmáció) és a mély (negáció), azaz a hyper- és hypotextus ellentétét tárják föl. Az ellentét contra-diktórikus.

Berenczey Viola lánya Cholnoky életművének talán legszebb és legszínesebb nőalakja. A névhez több allúzió is fűződik. Shakespeare *Vízkereszt vagy amit akartok* c. komédiájának Violája számára a szerepcsere a boldogságot hozza el. Berenczey lánya számára a kényszerű szerepcsere szerelmes nőből testvérré szeggyent és boldogtalanságot jelent.

A regénybeli Viola jobban hasonlít *Hamlet* Ophéliájára. Mindketten félárvak, amit a viola-ibolya / Viola-Ibolya megfelelés is hangsúlyoz, s mindkettőjük apját a szeretett fiatalember öli meg. Az allúzió a viola virágon keresztül születik. A megzavarodott Ophélia virágokat dobál. Háromszínű ibolyát (árvácskát) a gondolatra, azaz a valakire való gondolásra. Violát (ibolyát) is adna (a hűségre), de az mind elhervadt, amikor az apja meghalt. (Hamlet IV. felv. 5. szín.) A regénybeli Viola első sétájukon a hajában lévő elhervadt violát dobja oda Róbertnek. Második virágát, a vörös szekfűt is odaadja Róbertnek, csak a harmadik virág, a fehér rózsza nem kerülhet hozzá: Viola már Rényivel üli eljegyzését.

Amikor Matild is ibolyacsokrot dob be az öngyilkossági kísérlete után lábadozó Róbert ablakán, Viola részére tör, álnokul figyelmeztetve Róbertet, hogy Violát csak az apja megölésével és azzal együttjáró leleplezésével tudja megtartani. Ez a megtartás ugyanakkor elvesztése is Violának.

A Róbert életéből visszahúzódó Viola a virágnak a középkorban ismert szimbolikus jelentését testesíti meg, Szűz Mária alázatát. Rejtettebb összefüggésre is gyanakodhatunk: a Viola hajában látott virágok színe a három színű vadon növény ibolyára/violára is utal, amely a Szentháromságot szimbolizálja (ill. a violaszínű Krisztus szenvedéseit, a bíborpiros Krisztus mennyei királyságát), közvetve Viola megnyugvását Krisztus kiontott vérének megváltó erejében. Viola és Róbert pünkösdi együttléte erősíti meg ezt az asszociációt.

Viola-Ofélián keresztül *Róbertra* mint *Hamletra* kell néznünk. Ez a téma freudi kezeléséből is következik. (Freud *Álomfejtés* c. 1899-ben befejezett könyvében már foglalkozik Hamlet alakjával. Később egy 1905-ben vagy 1906-ban írt, halála után 1942-ben megjelent vázlatában veszi újból elő.) Berenczey voltaképpen megöli Seregélyt, akit Róbert sokáig az apjának hisz. Bár a fiú és az apa nem szerették egymást, de a gyermekkor épségében való hit ezzel a Matild leleplező szavain keresztül végrehajtott gyilkossággal és napfényre került csalással rendül meg. A Róbert anyja melletti helyet azonban Berenczey nem foglalhatja el, mert Anna nem tud s nem is akar visszakerülni hozzá.

Róbert is, akárcsak Hamlet, szenved anyja hűtlenségétől. Elfojtott gyermek-vágyát, anyja iránti szeretetét először az apjának hitt Seregély rabolja meg, de mint kiderül, Oidipusz-kompleksusa nem az igazi apára irányult. Anyja Róbert igazi apját csalja meg, amikor a férje mellé áll és elfordul szerelemgyerek-fiától. Komplekszusát Róbertnak nincs kire irányítania: az apjának hitt Seregélyi meghalt, anyja pedig halála után is hozzá hűséges. Az apjával való azonosulásra sincs reménye, hiszen az apjának hitt Seregélyi távol tartotta őt magától, Berenczey pedig csak a halála után vállalja őt fiának. Az iszonyat először az öngyilkosság felé kergeti, később azonban a kétszeres csalás elnyomja lelkiismeretfurdalását, úgy érzi, hogy nincs oka ugyanolyan bűnösnek tartania magát, mint az apjának ígérkező, de szavát be nem tartó Berenczey, és hagyja, hogy gyűlölete ráirányuljon, aki minden kínjának és veszteségének okozója. Berenczey meggyilkolása után természetesen változik a helyzet: apjának gyilkosaként részben Oidipusszá vált. Róbert nem vakítja meg önmagát, ő csak attól fél, hogy a szeme előtt nap mint nap elvonuló kísértetsor végén majd önmagával is szembe kell néznie. (A Hamlet témáról ld. Freud: *Álomfejtés*. (1900) Helikon. Budapest, (1935) 1985, 190 kk.)

Róbert nevét semlegesnek mondhatjuk. A germán *Hróðberth* fejleménye, jelentése 'fényes hírnév'. (Vö. Ladó im., 208.) Ez sehol sem kerül elő a regényben, azaz a Róbert névnek csak a denotatív funkciója érvényesül. Azt is mondhatnók, hogy Róbert neve szemantikailag üres, tartalmat a történet kibontakozásával kap, méghozzá másokhoz való viszonyából következően. Hamlet-sorsa Violával kapcsolatban világosodik meg, a saját neve legfőljebb annyi utalást tartalmaz, hogy Angliában a Róbert nevet királyok, hercegek neveként tartották számon (vö. Vilkuna im., 148 b), de Magyarországon sem tartozott a nép körében elterjedt nevek közé. (Az 1301-től 1342-ig uralkodó Károly Róbert a legismertebb viselője.)

Róbert családnevét sehol nem említi meg az elbeszélő-író, amivel természetesen az identitászavar témájára hangolja föl az olvasót. Viola vőlegényének pl. rögtön a teljes nevét olvashatjuk: *Rényi Sándor*. Később már csak *Rényi* néven szerepel, amiben az író-elbeszélő némileg hűvös látásmódja is tükröződik, s amibe itt-ott gúny is vegyül. Ugyanakkor utat ad egy asszociációnak az 1848/49-es magyar szabadságharc hőséire, akiről pl. Ahlqvist és Yeats írt verset. Az összehasonlítás nem Rényi Sándor javára dől el: lusta vőlegény, puha barát ő, aki megelégszik a vannal és nem sokat törődik a jövővel. Viola iránti szeretete csak a történet végén mélyül el: igyekszik megvédeni őt a „szennyes csataktól”.

A *Sándor* nevet Petőfi tette kedveltté, gyakorisága már az ő korában is fölfelé ívelőben volt. (Vö. J.Soltész im., 131) A név eredeti jelentése, a görög *Alexandrosz*, olasz *Sandro* vagy német *Sander* becézőjéből 'az embereket v. az emberek ellen oltalmazó' (Ladó im.,210), jól illenék Rényi funkciójához, hiszen Róberttel ő beszélget komolyan és tárgyilagosan az alkoholizmus veszélyeiről, mások csak sokallják Róbert borfogyasztását, Violának pedig a szó szoros értelmében a védelmezőjévé válik a regény epilógusában. A *Sándor* névnek a negyvennyolcas hagyományokhoz való kötését a Rényi családnév indokolja, egyébként szóba jöhetne Nagy Sándor is. A név elhagyását, anélkül hogy a fiktív személyre irányuló kemény írói-elbeszélői ítéletnek minősítenők, negációként értelmezhetjük: a többre hivatott, de gyenge férfi nem a nagy történelmi hősök vagy a hősi halált halt költő utóda.

Az apai megértést tanúsító *Lesenczey Menyhért* neve több allúziót is ébreszt. A *Lesenczey-Berenczey* névpárnak a rímen és ritmuson alapuló összetartozása a két figura ellentétére irányítja a figyelmet. Berenczey nem lesz a régóta várt és halálával övezett Mikulás Róbert életében, erre a szerepre jobban megfelel a fehér hajú, hosszú szakállas, nyakában télen-nyáron vörös sálát hordó Lesenczey, akinek „barlangjában”, a csend és a sötétség honában mindig megnyugszik Róbert. Ez a megnyugvás azonban a halál állandó jelenlétének elismerésével párhuzamos. Az „alkonyat óráiban a bagolyvárát körülvevő pompás panorámában elgyönyörködő” *Lesenczey* nevéből elvonható *les*, *lesen* ezt is kifejezi: az öreg különöc ugyanis látja, hogy ifjú barátja „hervadozó lelke teljesen el fog fonnyadni” a szerinte „homályos, tisztátalan célokkal idejött” Stefanidesz közelségében. Lesenczey nem érti, „miért keresi fel a halottakat, amikor itt lobog (Róbert) előtt az egész ragyogó élet.” Lesenczey azonban maga is a múltat s a leselkedő halál csendjét és sötétségét nyújtja a fiatalembernek. Róla sem tudja senki, miért és hogyan jött erre a vidékre, apái egykori hajlékába, vagy mit csinál, s Róberton is csodálkoznak, hogy „mit tud csinálni azzal a vén bagollyal.”

Lesenczey Menyhért keresztnéve is kellemes hangulatot kelt, hiszen a héber *Melchior*-ból (jelentése 'királyi fény', vö. Ladó im.,191) származó név a kis Jézusnál tisztelgő „háromkirályok” egyikére emlékeztet. A név elhagyása halvány utalás a születés helyett a halál felé fordulásra.

A családnév hiányának Matild esetében negatív értéke van, mert azzal is hangsúlyt kap a sehová sem tartozása, amit Adelheide fogalmaz meg hidegen és gonoszul: „az a nő Matild...a családhoz nem tartozik semmiképpen, annyi bizonyos, sőt mentsen tőle az isten, hogy úgy legyen, de azért nem is cseléd. Valami olyan középfafta: fizetése nincs, de ezzel szemben megkap mindent és valahogy felügyel a cselédségre...Asszony vagy leány még?...ő ebben is a középfaftát képviseli.” A vénkisasszony minden eltitkolt irigysége és helyzetéből adódó lenézése benne foglaltatik ezekben a mondatokban. Matild bukott nő, ezért környezetének joga van kizárni azoknak a becsületes embereknek a csoportjából, akiknek tisztas családnév által is meghatározott helye van a világban.

A német *Mathilde*-ből (régembi alakváltozata szerint *Mechtild*) származó *Matild* név jelentését 'hatalom'+ 'harc'+ 'hatalmas harcosnő' (vö. Ladó im.,84; Vilkuna im.,121 b) nem szükséges ismerni ahhoz, hogy azt kemény hangzásúnak, hidegnek

érezze az ember. Ilyen értelemben a név deskriptív jellegű. Matild nőként szenvedett a múltban a jelenre ható vereséget, érthető hát, hogy nőként akar bosszút állni és győzni. Igen jól megválasztott argumentumról van szó, hiszen mint köztudott, a szexuális én megsértése vezet a legkönnyebben erőszakhoz (vö. Ikonen 1992). Matild esetében visszautasításról és kívül maradásról beszélhetünk: Stefanidesz elfogadta a szerelmét, gyermeket is nemzett vele, vállalni azonban valamilyen oknál fogva nem akarta. Ezt a lelki megszegyenítést fizikai magalázás egészítette ki. A hajánál fogva vonszolta a földön s megtaposta. Róbert részéről először a kívül maradás sérti – tanúja Róbert és Viola első csókjának –, aztán a többé-kevésbé nyílt lebecsülés. Féltékenységeinek fölkelésével viszont maga is meg tudja sérteni Róbert szexuális énjét – az ostoba, de izmos erdészt tünteti ki a figyelmével –, így Matild állandó agresszív indulatok keresztútjében áll, ami a saját agresszióját is táplálja. (Vö. Ikonen 1992, 249.) Matild valóban harcot folytat, uralkodni akar. Stefanideszt öngyilkosságba űzve gondolja magában: „Óh ha én volnék az egyetlen asszony a világon és a többi mind csak férfi volna! Én volnék az Isten és ők volnának az én engedelmes bogárkaim!” Róbert pedig a lány mindentudásán meghökkenve mondja neki: „Neked valami középkori uralkodónőnek, vagy legalább kedvenc udvarhölgynek kellett volna születned, akinek számára a fondorlat, a ravaszság, az okosság olyan volt, mint a közönséges ember számára a falat kenyér. Talán Valois Margit lehettél volna, vagy Zoraia, akit Albohácént, az utolsó mór kalifát és vele együtt egész Mauriát sírba vitte.” A Valois Margitra (1553-1615) utalás több szempontból is érdekes. A katolikusok és a protestánsok megbékélése jegyében is zajló menyegzője Navarrai Henrikkel, a későbbi IV. Henrik (1553-1610) királlyal a hugenották tömeges (kb. tízezer fő) legyilkolásába torkollott 1572. augusztus 24-én éjjel (Szent Bertalan éjszakáján). Az erkölcstelen életmódjáról hírhedt királynét száműzték az udvarból, majd házasságát is felbontották 1599-ben. Az allúzió egyik láncszemének tarthatjuk Matild köztudottan rossz hírét s minden valószínűség szerint abból következő „kilakoltatását” a piros (!) tetejű házba s természetesen a „vérnászt”, amelynek emléknapja a regényt a *Bertalan éjszakája* c. novellával is összeköti.

A Valois Margitra utalás új asszociációkat kelt Róbertet illetően is. Matild Róbertre alkalmazott „hitvány és ingatag” jelzője, a véréről pedig a „sűrű és izzó, mint a sátáné” hasonlat megengedi a IV. Henrikkel való összehasonlítást, akinek a nevét maga Róbert is említi. A király színes és nagyon ellentmondásos alakja (Le bon Henri) egyébként nemcsak a népköltészetben, hanem a szépirodalomban is szerepel, ld. Voltaire *L'Henriade* c. művét.

A Róberttel kacérkodó *Berta* neve jellegtelenségével kelt figyelmet: eredetét tekintve több névhez is kapcsolható. Származhatik a német *Bertából*, az pedig *Perchta* istennő nevéből, aki a téli napfordulónak, vagyis a fény születésének volt a germán istennője. (Vö. Ladó im., 31.) Ebben az esetben a név használatához negáció tartozik: a regénybeli Berta nem hoz túl sok fényt magával, Róbert legfőbb azért hálás neki, mert butasága megnyugtatta. A lány nem értette Matilddal folytatott beszélgetésének a célját (Matild akkor már nyíltan zsarolja Róbertet, hogy csak akkor lesz örökre az övé, ha meggyilkolja Berenczeyt).

A *Berta* lehet a *-berta* végű női nevek önállósult becézője is (vö. Ladó ih.), pl. az *Adalbert*é, ami viszont az *Adalbert* 'nemes fény' v. 'fénylő nemesség' latinos nőiesítése (vö. Ladó im., 17, 126), de összefüggésbe hozható akár a *Bertalan* névvel, ami szintén nem túl szerencsés a történet kis öntelt fruskájára nézve, amennyiben Róbertnak a lány butaságára célzó szavai nyomán elhisszük J. Soltésznek, hogy az szamarak nevéként ismeretes (im., 110).

A névhez fűződő bizonytalanság végülis jól illik a leányhoz, aki kora típusú úrilánya. Szívesen kacérkodik, flörtöl, nagy kalandokra, szerelmi romantikára vágyik, odaadás azonban nincs benne, üresfejú is, aki csak egyet akar, jól férjhez menni. Bár a *Kísértetek* később íródott, mint a *Piroska*, elfogadható föltételezés azt hinnünk, de legalábbis joggal játszhatunk el az ötlettel, hogy ez a Berta meg majd feleségül az új időkből hasznosodó, alapjában véve azonban konzervatív és középszerű Marinczerhez.

A Matildhoz hasonlóan deskriptív jellegű *Adelheide*, a soha virágba nem boruló, gyümölcsöt nem érlelő kertjébe menekülő vénkisasszony neve is. A német származású név jelentése 'nemes származású' (vö. Vilkuna, im., 73 a), Magyarországon hasonló hangzása miatt az *Etelka* névvel mesterségesen azonosították a nyelvújítás idején. (Vö. J. Soltész im., 119.) A régies hangzású név pontosan érzékelteti a kisasszony sorsát, fölkeltve Róbert sajnálkozását: „mily szomorú lehet, amikor valakinek az élet szenzációi már valamennyien a háta mögé kerültek.” A szegény rokon ő a családban, amit többször hangsúlyoz is az író-elbeszélő. (Az *Etelka* név ugyan nem hangzik el a regényben, de a *Kalevala* némileg gúnyorosan igen, ezért fölvehetjük, hogy az író másutt is megfigyelhető romantikaellenessége, pontosabban annak tagadása villan föl ebben a névadásban.) Természetesen az előkelő név és a szegényes élet kiáltó ellentéte is telitalálat, amiben már a történetből következően benne van a múlttal (affirmáció) szemben a meddő jövő negációja. (Az *Adelheiden*nek svéd *Edla* variánsát csaknem ugyanígy – csillogó név és nyomorúság ellentétének kiemelésére – használja Schildt is a *Karamsinska hästen* (Karamzinné lova), 1920 c. novellájában.)

V.

Cholnoky véleményem szerint legszebb s írói őszinteségében legmélyebb novellájának, a *Prikk mennyei útjának* hőse nem névtelen, nevét azonban – egyébként csak az elbeszélő és az olvasó számára ismert – alighanem jogtalanul viseli. A novellában a sg.3. személyen kívül sg.1. és pl.1. személyt is használó elbeszélő egy helyütt így vélekedik: „Nem mondom, hogy annak idején az idősebb Prikk neje valamelyik tavaszi este a kelténél jobban meg nem szédült a jázmin illatától, gyengeségében helyt adva ilyen módon az idegen befolyásnak Prikknek a további genealógiáját illetőleg.” Noha az apa személye körüli kétségekről a továbbiakban semmi szó nem esik, az olvasó szemében identitászavara ilyen értelemben is indokolt: sajnálattal figyeli a kettéhasadóban lévő személyiség útját az öngyilkosságba.

Prikket két medikusnak egy átlumpolt éjszaka után neki juttatott ajándéka – egy ötvenkoronás és öt darab egyforintos – juttatja bajba. Másnap a forintosok

jóvoltából szokásos módon berugott, de kivételesen gondosan borotvált önmagára nem tud ráismerni egy kirakatüvegben, amibe aztán dühében bele is vág. Összevagdalt kezét s a nála lévő késről csöpögő vért látva, illetőleg a zsebében lévő ötvenkoronástól megrémülve rablógyilkosnak hiszi magát. Prikk a bűnhődéstől való félelem s vele együtt a bűnhődés utáni kényszeres vágy ambivalenciájában a korábban durva vádakkal, vad szitkokkal illetett Krisztushoz fordul. Először csalódik, végül azonban megérti, hogy Krisztus jót tett vele, amikor az ötven koronáson kegyelmi áldozatnak vásárolt hatalmas mézeskalács tükrében megmutatta neki, hogy nem mást, önmagát ölte meg. Az üzenetet úgy tolmácsolja, hogy sohasem volt fényes múltja, mint ahogy korábban hitegette magát s környezetét. „Mindéig ilyen cafatos csavargó volt, és csak onnét, a magasságos szép mennyországból emlékezik a dalokra..., s szomorúsága attól van, hogy a kék égből néha visszacsöppenik a szívébe egy-egy kedves régi hang.” Prikk következtetése is logikus: az egyént nem mentheti meg a társadalom – különösen nem, ha az csak odadobott alamizsna –, s ha csak önmaga lassú elpusztítására képes, meg kell neki hagyni a jogot a halálra, hogy visszajuthasson oda, ahonnan elindult.

Prikk szokatlan neve legvalószínűbben az angol *prick* szóval köthető össze, amelynek 'tövis, tüske' jelentése a krisztusi áldozathoz hasonló (vö. *töviskoszorú*), de azzal össze nem mérhető önkéntes halál vállalását idézi. (Prikk többször is hivatkozik Krisztussal fennálló közeli kapcsolatára s a Megváltó halálában megnyilvánuló szabad akaratra, kötelességének érezve, hogy ő is mind jobban kitegye magát mások által történő megalázásának – a szenvedésnek.)

Cholnoky hősei mindig jeles napokon kerülnek fordulópont elé vagy öngyilkossági kísérlettel, öngyilkossággal végződő válságba. Ezek a dátumok is – újabb nevekkal s az azok éltette allúziókkal kiegészülve – a szöveg törései, amelyeken keresztül a hypo- vagy genotextus dimenziói föltáruznak, s megváltoztatják a hyper- vagy fenotextus üzenetét. Esetünkben a fentebb említetettekkel összhangban elmélyítik a Cholnoky életművében általában is uralkodó katolikus – korai keresztény – színezetű halálképet.

Prikk a június huszonharmadikáról huszonnegyedikére virradó éjszakán nagyon lerészegedik, ezért nem képes visszaemlékezni rá, hogy jutott hozzá az ötvenkoronás és az öt darab egyforintos. Szent Iván éjszakájáról van szó, aki a magyar néphagyományban a keresztleletlenül elhunyt gyermekek védőszentje, a szülők keservének enyhítője. Az orvostanhallgatók odavetett alamizsnája laza összefüggésbe hozható az anyák penitenciájával vagy idegen gyermekek megajándékozásával. (Vö. Kunt im., 59.) Prikk zavaros gyermekkorára gondolva a keresztleletlenség a főhős bizonytalan származásának, ilyen értelemben önhibáján kívül elromlott életének felel meg. Az ajándék Prikk életét (s végső soron mennybe jutását) hivatott megkönnyébbíteni.

Prikk nem tud élni a felkínált lehetőséggel. A mézeskalácsszív okozta csalódást követő felbuzdulásában, amikor már érti Krisztus útmutatását, a következő szavakkal fordul a legközelebbi emberhez: „...boszorkányok járnak az erdőn, nem hallja, hogy zörög az avar? Ők kuszálták össze a dolgomat, amiért nem köszöntem nekik Borbála napján.” Borbála, akinek emléknapja december 4-én van, többek

között a hirtelen haláltól óvja a hozzá imádkozókat. (Vö. Kunt im., 65.) A boszorkányoknak, az ördög cinkosainak rontó tevékenységével szemben Borbála a minden körülmények között megőrzendő hitre, s ha kell, a mártíromság vállalására figyelmeztet. (Vö. Müller-Felsenburg 1987, 44–45.)

Prikk „hosszú, nagy éjszakája” egy hónapig tart. Az elbeszélő gondot fordít arra, hogy érzékeljük az idő múlását. A rendőr „különös remeteségének harmincadik napján” rázza föl s zavarja a dolgára a szokott padján alvó Prikket, aminek következtében a lelke, ahelyett, hogy a közeledő „szilaj öröm”-mel együtt ujjongana, összezsugorodik, s megkezdődik akaratának agóniája is. Az elbeszélőnek ezeket az útmutatásait figyelembe véve Prikk július 24-én, azaz Kristóf (Szent Kristóf emlék-)napján követi el. Szent Kristóf a Sátán szolgálatát hagyta ott, s lett ’Krisztus hordozója’ ill. követője egészen a mártírhaláláig. Az Ophoroszról Christophorosszá válás megfelel Prikk útjának: Krisztus megtagadásától teljes elfogadásáig. (Természetesen azt sem hallgathatjuk el, hogy az *ezüst forintok* segítségével még *harminc* napig tartó tévelygéseinek megbánása és az önakasztás – ítéletjellege révén – Júdás alakját is fölillantja Prikk tragédiájában. Ezt a pénz motívuma is megerősíti.)

A „hosszú, nagy éjszaka” s a harminc nap megemlézése mellett napok múlásáról olvashatunk, különböző reggelek leírása olvad egymásba, a templomban töprengő Prikk mellett változnak a szomszédok, a meleg nyári szél hűvössé válik, s a búcsúsokkal együtt énekelve szent Özsébhez fordul: „Szent Özséb – hitvalló! Könyörögj!-érettünk!...érettünk!” Az 1107 után keletkezett *Szent Imre legendájának* 6. fejezetében fontos szerepet játszó Szent Eusebiosról (?275-340), a palesztinai Caesarea egykori érsekéről van szó, aki édes angyali hangokra figyelt föl Imre herceg halálának pillanatában. Az Imre herceg lelkét égbe vivő angyalok mellett ott voltak azonban a gonosz szellemek is, hogy hibát lelve benne, magukkal ragadhassák. A jó és rossz harcában győzelmet arató Szent Özséb ill. Eusebios emléknapja augusztus 14. (A név jelentése ’istenfélő, jámbor’. Vö. Ladó 1972, 201.) A búcsú időpontját elfogadva viszont azt kell mondanunk, hogy Prikk a fentebb feltételezettnél később vetett véget az életének. A különbség nem nagy, ráadásul mindkét esetben a jónak a gonosz feletti győzelme erősítheti meg a fiktív hős hitét. (Vö. Dobos 1986, 105.)

VI.

Cholnoky posthumus regényének, a *Tomásnak* ill. *Egy vergődő lélek történetének* a hőse *Fridolin*. Vargha Kálmán szerint „minden árnyaltsága ellenére Fridolin már félig absztrakció, sorsa nem vált ki olyan részvétet, mint Bertalan és Prikk szenvedése, alakját hideg veszi körül, ő már sokkal inkább a rögeszmék világában él, mint a földön, ember és szimbólum is, lélektani és filozófiai képlet.” (Vargha 1971, 633)

A regény valóban teljesen befelé forduló embert, annak zavaros és látszólag minden ok nélkül kirobbanó lelki tusáit ábrázolja, de hogy ez nem ébreszt szimpátiát, mégsem állíthatjuk, arról nem is beszélve, hogy a hősök növekvő életkorára figyelve nem Fridolin, hanem Prikk áll a sor végén. Igaz viszont, hogy

Fridolin útját az öngyilkosságba pszichiátriai, pszichológiai tankönyvek hitelével állítja elének, olyannyira tökéletesen, hogy az olvasó szinte megretten, s nem meri azonos hullámhosszon beleélni magát a történetbe. Bizonyos távolságtartás is észrevehető a regényben. Mintha az elbeszélő – a korábban tapasztaltaknál kisebb aktivitást igényelve tőle – eltolná magát az olvasót. Ennek megfelelően, ahogy azt már a *Prikk mennyei útja* is mutatja, kevesebb a nevekhez kapcsolható allúziók lehetősége is. (Az intertextuális felhangoltság egyébként is nagymértékben függ a műértő adott anyanyelvhez, adott kultúrához kötődő műveltségétől s persze a más kultúrákra való érzékenységtől is. Runar Schildt névadását vizsgálva konkrétan is megfigyelhettem, mennyire más elvárásokkal kell közelednem az ő *Perditájához*, mint a magyar irodalom *perditáihoz*.)

A harmincnyolc éves *Fridolin* valamikor diákkorában kapta a csúfnevét: hogy miért, nem tudjuk meg. A *Fridolin* Ladó szerint a *Friedrich* és a *Gottfried* önállósult becézője. (Thomas Mann kedvenc unokáját is, Michael Mann fiát, aki a *Doktor Faustusban* *Echo* néven szerepel, így hívták. Becézve *Friedo* volt a neve. Vö. Nagyvilág 1997/1–2:124.)

A *Friedrich* elemeinek jelentése 'béke' + 'hatalom', a *Gottfriedé* az 'isten' + 'béke' = 'Isten oltalma alatt álló' (Vö. Ladó 1972, 159, 163.) Véleményem szerint ugyanennyi joggal a *Fridolf*-al ('béke' + 'farkas') is összefüggésbe hozhatjuk, különös tekintettel az egy testben élő két lélekre, a *méla* és a *duhaj* *Fridolinra*, vagy ha jobban tetszik, az ismert negatívak mellett a farkashoz fűzött pozitív jegyekre. (Vö. Lempiäinen 1989, 25–26.)

Először a regény elején olvashatjuk, hogy a testvére házában rendezett lakodalomban a vendégsereg csak egy alakot lát bemenni a házba, pedig a valóságban ketten mennek be, a *duhaj* és a *méla* *Fridolin*. Később az is kiderül, hogy ez – a két fivér viaskodása – máskor is megesett már *Fridolin* életében. Tudja, hogy a *duhaj* az élet zaját kedveli, a hús és az indulatok vad örömeit, a *méla* a szemlélődés, a lélek csendjének a híve. *Fridolin* élete a két pólus egymásra hatásában zajlik. A kettő nem férhet meg egymással (*contradictio*), de az egyik pusztulása a másik halálát is magával hozza (*correlatio*). A *méla* *Fridolin* számára, amikor a *duhaj* kioson a sekrestye ajtaján, nincs más választás, csak a halál. A regény befejezése ennek a tolmácsolásnak keresztény vallásos színezetet ad: a *duhaj* fivér a földi élet, a *méla* pedig a lélek, azaz amikor a *duhaj* távozik, a lélek kiszabadul a test, a földi élet szennyos bilincseiből. (A testet elhagyó lélek képe – rendszerint hófehér madár alakjában – gyakran megjelenik a Cholnoky életműben.)

A *méla* *Fridolin*t a bezárt ajtón keresztül elhagyó *duhaj* *Fridolin* a személyiség megosztottságának másféle problematikájához is kapcsolódik. A regény címe *Tamás*. *Fridolin* régi barátja ő, a templom ablakára festett Tamás apostol, köznyelven Hitetlen Tamás, a műben az „üveggé dermedt kételkedés”. A Bibliában Jézus jelenik meg a bezárt ajtón keresztül a tanítványainak. Vö. „...ott, ahol összegyűltek a tanítványok, bár a zsidóktól való félelem miatt az ajtók zárva voltak, eljött Jézus...megmutatta nekik a kezét és az oldalát... Tamás pedig, akit Ikernek hívtak, éppen nem volt velük, amikor megjelent Jézus...” Ezért mondhatja: „Ha nem látom a kezén a szegek helyét, és nem érintem meg az ujjammal a szegek helyét, és nem teszem a kezemet az oldalára, nem hiszem.” Nyolc nap múlva,

amikor a tanítványok, közöttük Tamás ismét bent vannak, noha az ajtók zárva vannak, újra megjelenik Jézus, s arra kéri Tamást, hogy nyújtsa oda az ujját, nézze meg a kezét; nyújtsa oda a kezét, tegye az oldalára, s ne legyen hitetlen, hanem hívő. Jézus tanítása bizonyos értelemben megszégyenítő: „Mivel látsz engem, hiszel: boldogok, akik nem látnak és hisznek.” (János ev. 20:19,24–25,26–27,29.)

Vargha Tamás szerint a regényben „az alkat determinizmusának a meggyőződése kap hangsúlyt” (im. 633). Fridolin nem léphet ki önmagából. Hitetlen Tamás, vagyis a gyanakvás mindig visszarántja. Minden messzeszáguldó álma, de megrendítőnek, tragikusnak hitt vétke is, hogy megölte Danka Imrét – ami egyébként nem igaz –, jelentéktelenné törpül, vagy egyenesen megszégyenül. Tamásnak a neve, ahogy a Bibliában olvashatjuk, *Iker*. (János ev. 11:16, 20:24) Másként szólva Tamás apostol is része Fridolin személyiségének: tépelődni és választani kényszeríti. Amikor a vihar szilánkokra zúzza a templom ablakait, elpusztítva Tamás apostolt is, Fridolin megszabadulhatna a kételkedés gyötrelmétől. Szabadságát azonban nem meri vállalni, fél végtelenbe növeő álmaitól, az abszolút szabadság lehetőségétől, amelynek terhet a lélek nem képes elviselni.

Garázda tette, Danka Imre földhöz csapása után Fridolin anélkül, hogy meggyőződne róla, mi baja esett az otromba vetélytársnak, elmenekül. Matild világosan tudomására hozott odaadását is visszautasítja, mert tisztában van vele, hogy a megvalósulás nem érne föl álmai szintjére. Matild szemét viszi magával, a benne égő tüzet, amelynek fényében nagynak és merésznek láthatja magát. Voltaképpen azt akarja, hogy az objektív világ igazolja szubjektív hitét: képes volt a legnagyobb tette, egy másik ember életének kioltására a szerelemért. Amikor új barátja, Pipáki az objektív világgal szembesíti, kijelentvén, hogy alighanem eltúlozza a dolgokat, s mivel az emberölés nagyobb port vert volna föl, semmi oka a megtorlástól való rettegésre, Fridolin – a normális olvasó szemében abnormális módon – kétségbeesik. Ragaszkodik a bűnéhez, s meg akar bűnhődni érte – nem a riválisát ért bántalom súlyától megtörve, hanem a saját morális meggyőződésére hivatkozva. Egy téli hajnalon Danka Imre rátámad. Kése sziszegve és sírva szalad be Fridolin testébe. A büntetés azonban csak illúzió: egy láthatatlan hatalom begyógyítja a sebet. Fridolin megpróbálja lelkében őrizni a sebet, de ereje elfogy, s rá kell jönnie, hogy „csak a tulajdon lelke hajszoja, senki más”. A külvilág igazságát, a semmit, hogy tudniillik, tettének semmi nyoma, s Matild is mit csinálna, éli az életét, nem tudja elfogadni: kimondja a halálos ítéletet önmaga felett. A torony ablakában észreveszi, hogy a Szentlélek, aranyozott galamb alakjában leszáll a fejére., és felvilágosítja az elméjét, mint valamikor az apostolokét.” Pál tanítását idézve érzi, hogy amíg a Lélek a testben lakik, távol lakik az Úrtól, mert hitben jár és nem látásban. (2 Kor 5:6–7) Ezért a Lélek által megöli a test cselekedeteit. (Róm 8:13 stb.) Még Tamás apostol széttört üvegtestének ill. a halálos ugráskor a magához szorított utolsó marék színes cserepeknek mint variációnak a megfelelőjére is rátalálunk a Bibliában: „Isten erejének kincse cserépedényekben van.” (2 Kor 4:7.)

Fridolin először egy unatkozó grófkisasszonyba szeret bele, akinek neve sincs számára. A névtelenség a kulcsár durva röhögésében nyeri el jelentését. A

„becsmérő hangból a dolog nevetséges és abszurd volta csendül feléje”, az, hogy az ő társadalmi helyzetében még álmódznia sem érdemes ilyen mesebeli szerelemről.

Nincs neve Fridolin bátyjának s a Fridolint befogadó öreg házaspárnak sem. A sekrestyés testvér névtelensége az öngyilkosság mikroszintű argumentálásának része: a csak egy helyütt említett, akkor is részegnek mondott apával, a húsz éve halott, életében süket anyával együtt a család megtartó erejének csaknem tökéletes hiányát fejezi ki. Az öreg házaspár buzgólkodása a későn jött segítség hiábavalóságát mutatja.

Az új szerelem most – a regényidőben – *Matild*. „Ennek a lánynak az öreg grófné volt a keresztanyja, őtőle kapta ezt a parasztoknál szokatlan nevet.” A név és viselőjének hangsúlyozott összeférhetetlensége a *Kísértetek Matildját* juttatja eszünkbe, akiben a törtetés és kíméletlenség erotikus vonzóerővel és imponáló biztonsággal párosul. Ez a Matild jelentéktelen haszonleső, hiú kisember, aki az ostoba Danka Imrét próbálja féltékennyé tenni, s egy kövér, izzadó lánnyal rivalizál.

Danka Imre neve a Cholnoky életműben korábban is előkerült álom *Bunkó Dankójával* cseng össze, akiről az anyjától azt hallotta, hogy „kiszippantja a rossz gyerekek lelkét”. A két alak egymás ellentétévé válik: *Danka Imre* halvány karikatúrája csak a groteszk, de félelmetes álombéli figurának, s még garázdaságáért sem fenyegeti büntetés. Ellenkezőleg: vígan él a Fridolintól elszenvedett testi bántalmazás nyomában született rokonszenv kamataiból.

A *Prikk menyeyi útjában* látott egyik kocsmai jelenet itt is megismétlődik, csak a nevek változnak valamelyest, pl. a felesége kiterjedt pacientúrájából élő iszákos *Szoszics* itt a *Szelőczei* névre hallgat. Amennyiben az előbbi angol eredetűnek tartjuk, afféle szóromlásnak, elgondolkozhatunk a két név kapcsolatán s a vele kifejezett írói-elbeszélői üzeneten, amit persze enélkül a kicsit erőltetett összefüggéskeresés nélkül is meg kell tennünk. A különböző névvel jelölt azonos típus – egyfajta negáció megint – egyre sötétülő világlátásról vall. Hasonló következtetést vonhatunk le a játékos nevek s az emberi romlottság vagy pl. *Pipáki* esetében az életből történt tökéletes kivetettség ellentétében. A *Régi ismerős*ben az öreg, megcsalt férj és a *Kísértetekben* Flórusz jogos féltékenységet kiváltó, fiatal erdész azonos *Lorschmer* neve is az elbeszélő szkeptikus világlátását jelzi: akár fönn, akár lenn, a gyenge vagy ártatlan ember kiszolgáltatottsága megmásíthatatlan.

VII.

Cholnoky életművében a műcímek is többjelentésűek. Igen gyakran a fiktív főszereplő pusztulásában kulcsszerepet játszó problémára utalnak, pl. arra vagy azokra a személyekre, akik ellen a fiktív hős vétett stb. *Piroska* sem csak Flórusz új szerelmének a neve, hanem a nyakkendő is, amely a rossz választást s Flórusz két világának összeegyeztetlenségét szimbolizálja. A *Régi ismerős* Mephistopheles maga, aki mindig jelen volt Miklós életében, tágabb értelemben azonban az embert vagy talán az egész emberiséget fenyegető rossz, az eredendő

bűn. A *Kísértetek* azok, akik ellen Róbert vétkezett, de nemcsak mások, ahogy megszoktuk az Én és Nem-Én felosztásban. A sor végén ott áll a hős maga is, aki önmaga ellen vétkezett a legsúlyosabban, akárcsak Prikk, aki önmagát ölte s rabolta meg jóvátehetetlenül. A *Bertalan éjszakája* egy pesti Bertalan kálváriája, de mögötte ott áll a mártírhálált halt apostol és a kegyetlenül lemészárolt hugenották tömege is. A *Tamás főhőse* Fridolin, az ő „vergődő életének történetét” olvassuk, tusakodását Tamás apostollal, akit a magyar kultúra Hitetlen Tamásként ismer. A „hitetlen” jelző hiányzik a műből, mégis az általa képviselt kételkedés a mozgatóerő – tízszer jelenik meg az öncsaló ábrándozásba merülő Fridolin mellett –, őt figyelni Fridolin, hozzá méri magát. Természetesen az apostolnak más megnyilvánulását is figyelembe kell vennünk. Tamás az új parancsolatot adó Jézusnak mondja: „Uram, nem tudjuk, hová mégy: honnan tudnánk akkor az utat?” Jézus válasza így hangzik: „Én vagyok az út, az igazság és az élet; senki sem mehet az Atyához, csakis én általam.” (János ev. 14: 5 kk.) Az utolsó képben már az apostolokról esik szó (ahogy majd minden Cholnoky műben megjelennek a tétovázó hős előtt). Jézus választát csaknem minden regény- és novellahős egyféleképpen – az apostolok tanításaira, a korai keresztények mártíromságkultuszára emlékeztetően – tolmácsolja: egyikük sem várja meg a hívó szót, maguk sietnek levetni a test rabruháját. Kérdésfeltevésük contradictio: lehet? lehetetlen élni?

A nevek s a hozzájuk fűzhető – ill. legtöbbször hozzájuk fűzendő – allúziók fényében a felszín és a mély föltáruuló viszonyát a tagadás határozza meg. Az életmű egészét tekintve ez a correlatio (vö. modern kölcsönösségfelfogás) körforgásában az egyszerű (reduktív) ellentétől (contrarium) a poláris (abszolút) ellentétén keresztül az igen-nem contradictív felvetéséig mozog. Ez a névadásban is megnyilvánuló tagadás kiegészülve a példák százával – ha nem ezrével – igazolható grammatikus tagadás trendjével arra utal, hogy a fölbolydult világban az egyén krízishangulatát s hőseinek döntését Cholnoky László ezzel tudta a legadekvátábban kifejezni. Az életművet átható öngyilkossági tematika és a többféleképpen megnyilvánuló nyelvi tagadás megerősíti Kézdi Balázs megállapítását, mely szerint „magyar nyelven nem lehet nem tagadni, ha öngyilkosságról van szó”. (Vö. Kézdi 1987, 1988.) Esetünkben ez azért követeli meg a kutatások folytatását, mert Cholnoky művészete – az elbeszélő elbeszélése – része az öngyilkosságról folyó állandó, kulturális kommunikációnak, de tagadhatatlanul vall az író saját öngyilkossági krízisééről is. (Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a közismert ténynek megfelelően, hogy ti. Cholnoky műveiben sok önleletrajzi elemmel találkozhatunk, regény- és novellahősei legtöbbször a hónap 22–24. napján kerülnek válaszütt elé, vagy / és vetnek véget az életüknek, mint ahogy Cholnoky László is április 24-én ugrott a Dunába.)

LABÁDI-BERTÉNYI GIZELLA